

УДК 346.93(477)(045)

Анастасія Катрич,*асистент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету*

ПОЗИТИВНА ВІДВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена висвітленню проблеми визначення позитивної господарської процесуальної відповідальності. Автором проаналізовані погляди фахівців-процесуалістів щодо цього питання. Сформульовані висновки щодо основних понять процесуальної відповідальності у сфері господарсько-процесуального права.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, позитивна відповідальність, господарсько-процесуальна відповідальність, господарсько-процесуальне право.

Постановка проблеми. Положення загальної теорії юридичної відповідальності формується на основі досягнень галузь знань матеріального права. Вплив галузевих процесуальних наук на теорію відповідальності виражається лише в формуванні уявлень про стадії реалізації в межах наявної процесуальної форми. Заходи юридичної відповідальності застосовуються в усіх галузях права, не є винятком і господарсько-процесуальне право. Розвиток інституту процесуальної відповідальності відбувається в умовах реформування національного судоустрою та судочинства. Здійснення господарського судочинства забезпечується за допомогою державного примусу к особам, які не виконують своїх процесуальних обов'язків, шляхом застосування окремих видів процесуальної відповідальності. Судова реформа в частині змін господарсько-процесуального права зумовлює пошук різних дієвих форм господарсько-процесуальних примусів. З огляду на відсутність однозначності питань процесуальної відповідальності та її класифікації, це питання є актуальним для вивчення.

Окремі питання поняття, підстав, класифікації процесуальної відповідальності стали предметом дослідження таких вчених як Чечіна Н. О., Елькінд П. С., Лейст О. Е., Цихоцький А.В., Штефан М.Й., Ветрова Г.М., Хачатуров Р.Л., Липинський Д.А., Вітрук М. В., Булатов О. С., Бичкова С. С., Бірюков І. А., Подцерковний О. П., Квасницька О.О., Осадча О.Г. Питання позитивної форми вираження господарсько-процесуальної відповідальності у вітчизняних дослідженнях не отримала свого достатнього висвітлення.

Метою статті є визначення поняття та розкриття особливостей позитивної відповідальності у господарсько-процесуальному праві, що дозволить визначити шляхи подальшого розвитку в умовах реформування судової системи.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність – процесуальний засіб забезпечення суб'єктивних прав суб'єктів господарського-процесуального права. Крім того, як відомо, будь-який обов'язок тільки тоді стає мірою належної поведінки, коли йому кореспондує

певний вид відповідальності. У сучасній юридичній науці термін «процесуальна відповідальність» є збірним поняттям. Кожна галузь права характеризується своєрідною відповідальністю, яка є одним із факторів галузевої самостійності. Так, під відповідальністю у господарсько-процесуальному праві розуміється юридичне зобов'язання суб'єктів процесуальних правовідносин діяти згідно з приписами процесуальних норм або сумлінно здійснювати надані права, не зловживати ними.

Саме питання процесуальної відповідальності не було окремим дослідженням в господарсько-процесуальному праві, воно було досліджено в інших галузях права. Так, у працях науковців-цивілістів можна виділити різні точки зору щодо розуміння процесуальної відповідальності. Одні автори, вважають, що процесуальна відповідальність володіє як загальними властивостями юридичної відповідальності, так має й специфічні особливості. Загальні властивості визначаються її родовими ознаками, а специфічні – видовими. Перші походять від змісту юридичної відповідальності. Другі – від особливостей цивільного процесуального права (Н.А. Чечіна). Інші автори, визначають процесуальну відповідальність, як установлені нормами цивільного процесуального права й забезпечені державним примусом заходи впливу на правопорушника у вигляді покладання на нього обтяжуючих (додаткових) обов'язків або некомпенсуючого позбавлення прав майнового або особистого характеру по здійсненню певних процесуальних дій або застосування інших примусових заходів за здійснення протиправних цивільних процесуальних дій (бездіяльності) (М.Й. Штефан) [1, с. 345].

О.Г. Осадча говорить про те, що відмінна риса процесуальної відповідальності як виду юридичної відповідальності полягає в тому, що у даному випадку поняття процесуальної відповідальності містить не тільки всі риси змісту інституту юридичної відповідальності, але також й характерні риси юридичного процесу, що і визначає специфіку процесуальної відповідальності [2, с. 82].

На підставі аналізу можна зробити висновок, що процесуальна відповідальність є ін-

струментом вирішення завдань, що стоять перед конституційним, цивільним, господарським процесами. Так варто відзначити визначення господарсько-процесуальної відповідальності такого вченого як О.П. Подцерковного. Він визначає її, як застосування органами судової влади до учасників господарського процесу за порушення вимог господарсько-процесуального законодавства передбачених законом заходів державного примусу, виражених у формі несприятливих наслідків як процесуального, так й матеріально-правового характеру [3 с. 181].

У той же час на сьогодні процесуальне законодавство та судова практика не виробили критеріїв для основного тлумачення не тільки окремого поняття процесуальної відповідальності а й процесуальної відповідальності у господарсько-процесуальному праві.

При аналізі господарсько-процесуальної відповідальності слід зазначити два основних положення. По-перше, господарсько-процесуальне право є самостійною галуззю та характеризується власним предметом та методом правового регулювання. По-друге, норми господарсько-процесуального права є не технічними правилами поведінки.

Господарсько-процесуальна відповідальність має загальні та специфічні ознаки. Як вид юридичної відповідальності визначається особливостями предмету і методу правового регулювання, так і процесуальна відповідальність кваліфікується на окремі структурні дані. Слід погодитися з Н.А. Чечіною у тому, що «це настільки самостійний вид, форма юридичної відповідальності, наскільки система процесуальних норм є часткою, формою соціальних, правових норм. Зміст процесуальної відповідальності похідний від юридичної відповідальності, де господарське процесуальне право походить від ... права у цілому» [4, с. 36].

Дискусійним є питання щодо класифікації процесуальної відповідальності на позитивну та негативну. Дана дискусія триває вже багато років, однак, науковці не тільки не прийшли до єдиного розуміння, а й не визначились в критеріях даної класифікації. Зупинимось на дослідженні самої позитивної відповідальності, а саме існує думка Б. Т. Базилева, що «юридична відповідальність є обов'язком особистості суспільного життя діяти відповідно з вимогами правових норм, тобто реальна правомірна поведінка особи права». Тобто відповідальною людиною стає вже в той момент, коли вона попадає у ситуацію, що вимагає від неї прийняття рішення, вибору найбільш оптимального, з погляду суспільних інтересів, варіанта поведінки. Саме тоді на неї покладається обов'язок діяти відповідно до розпоряджень права (позитивна відповідальність), тобто така відповідальність, яка реалізується в правомірній поведінці особистості, але вона може залишитися не реалізованою, якщо суб'єкт відповідальності поводить ся протиправно [2, с. 83].

Позитивна відповідальність проявляється як обов'язок суб'єкта діяти відповідно до вимог процесуальних норм. В свою чергу негативна відповідальність являє собою обов'язок

суб'єкта зазнавати обтяження за порушення приписів процесуальних норм. В юридичній літературі проблеми відповідальності досліджуються в основному в ретроспективному аспекті. Необхідно відзначити, що юридична відповідальність, з тих пір як вона виникла, завжди була відповідальністю за вчинене протиправне діяння. Як, доречно, зазначив О.Э. Лейст, позитивна та негативна процесуальна відповідальність є різними сторонами одного явища. Також процесуальна відповідальність розуміється, як «властивість особистості, яка виражається в здатності реагувати на зовнішні заходи впливу» [5, с. 148]. Між тим, правовій науці відомі й інші точки зору щодо позитивної процесуальної відповідальності. А.В. Цихоцький вказує на те, що «підстав для визнання існування позитивної відповідальності не має, так як дана категорія не відображає юридичну реальність» [6, с. 64]. Також прихильником ідеї про існування тільки негативної відповідальності є М.Й. Штефан, який розуміє господарсько-процесуальну відповідальність як «встановлену нормами господарсько-процесуального права та забезпечених державним примусом засобів впливу на правопорушника» [7, с. 104]. Натомість Г.Н. Ветрова розуміє позитивну відповідальність, як позитивну оцінку правомірної поведінки особи зі сторони держави, заохочення такої поведінки [8, с. 6].

Виходячи з цього можна зазначити, що позитивна відповідальність виникає з юридичного обов'язку здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції і соціальні ролі та реалізується в регулятивних правовідносинах, в яких зобов'язана сторона знаходиться в стані підконтрольності та підзвітності. Відповідальність з'являється вже тоді, коли особа приступає до виконання обов'язків, а не тільки при їх невиконанні. У світлі аналізу теорії позитивної відповідальності виділяються висунуті професором В.А. Гарховим тези щодо можливості поширити на позитивну відповідальність загальне визначення про відповідальність як обов'язок здійснювати аналіз окремим своїм діям. З іншого боку, про це ж писали Р.Л. Хачатуров та Р.Г. Ягутьян, підкреслюючи, що відповідальність існує поза і незалежно від факту правопорушення, заснована на обов'язку дотримуватись законів, тобто відповідальність є обов'язком, який супроводжує якийсь інший обов'язок. Як зазначив В.А. Хохлов, що розмежування даного поняття виявляє можливим обидва аспекти відповідальності охопити загальним поняттям [9, с. 12].

З огляду на дане розуміння можна стверджувати, що відповідальність може виражатися в двох аспектах: відповідальність, як внутрішній стан людини та відповідальність за окреме правопорушення. Позитивна відповідальність у господарсько-процесуальному праві є взаємопов'язаною зі свободою поведінки учасників господарського процесу (згідно зі ст. 1 ГПК до них відносяться підприємства, установи, організації, інші юридичні особи, громадяни – ФОП та інші [10]) та можуть вибирати вид своєї поведінки. Пра-

вильне розуміння учасниками господарського процесу покладених на них обов'язків, що обумовлюють належне ставлення – становить суб'єктивну сторону позитивної відповідальності. У свою чергу об'єктивна сторона виражається в поведінці, заснованій на внутрішніх мотивах – почуттях обов'язку. Все це передбачає правомірну соціальну активну поведінку відповідних суб'єктів. Крім того, підставою позитивної процесуальної відповідальності є нормативна і фактична підстава. Нормативна підстава являє собою закріплення в нормах права варіантів поведінки, що сприяють зростанню для корисного використання всіма громадянами своїх прав і виконання ними обов'язків перед державою і суспільством. Під фактичною підставою розуміється вчинення правомірного вчинку.

В юридичній літературі висловлюються думки, що метою позитивної процесуальної відповідальності є ідеально передбачуваний результат її впливу на поведінку суб'єктів, до якого прагне законодавець.

При цьому загальна ціль породжує окремі цілі. Цілями позитивної процесуальної відповідальності, що визначають напрямки її впливу, є:

1) регулювання і координування поведінки учасників господарського процесу;

2) стимулювання позитивної правової активності суб'єктів процесуальної відповідальності;

3) зменшення рівня зловживання процесуальними правами.

Досягнення основних напрямків процесуальної позитивної відповідальності можна визначити як основну мету – охорона і забезпечення правопорядку. Втілення позитивної відповідальності дає змогу ефективніше досягти мету господарського судочинства, яка полягає в захисті порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Слід зазначити, що не можна обмежувати позитивну відповідальність тільки її морально-етичною складовою, але, в той же час, норми моралі грають в позитивній відповідальності важливу роль. Як справедливо зазначає Н.В. Вітрук, позитивну відповідальність слід розглядати як обов'язок суб'єкта права надавати звіт своїм діям [11, с. 113]. Відповідно до цієї точки зору, позитивна відповідальність означає розуміння її суб'єктом господарсько-процесуального права щодо належного виконання своїх процесуальних прав та обов'язків.

Протиріччя існуючих точок зору пояснюється тим, що до проблем позитивної відповідальності дослідники нерідко підходять з тих же позицій, з яких вони аналізують негативну відповідальність. Як справедливо вказує О.С. Булатов, «до позитивної відповідальності не можна підходити з мірками негативної відповідальності, адже з цих позицій її не зрозуміти. Це особливий феномен, що виражає інші зв'язки і відносини. Відповідно тут повинні застосовуватися інші оцінки і критерії. В іншому випадку можна було б задовольнятися однією лише ретроспективною відповідальністю» [12, с. 5].

Вищезазначені підходи до розуміння позитивної процесуальної відповідальності, демонструють висвітлення даного питання у вузькому і в широкому сенсі.

Розглядаючи процесуальну відповідальність у вузькому сенсі, слід погодитися з тими авторами, які визначають її як передбачену санкцією правової норми міру державного впливу на особу, винну у вчиненні правопорушення, і передбачає для даної особи певні запобіжні заходи.

Процесуальна відповідальність в широкому сенсі – це державно-правова оцінка поведінки суб'єктів права з покладанням на них позитивних або негативних санкцій.

Звісно, позитивна процесуальна відповідальність особи існує в єдності своїх об'єктивних і суб'єктивних ознаках. До суб'єктивних ознак належать: усвідомлення правових норм, обов'язків; вироблення до них внутрішнього психічного ставлення; прагнення вчинити певні дії; мотиви; цілі; емоції. Об'єктивними ознаками позитивної процесуальної відповідальності можна назвати правомірну поведінку і її наслідки, причинний зв'язок між правомірною поведінкою та її наслідками, а також факультативне застосування заохочувальної санкції. Так, наприклад, позитивна процесуальна відповідальність виникає коли особа стає стороною в судовому процесі. Так, стаття 22 Господарського процесуального кодексу України вказує, що «сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи» [10]. При цьому, «добросовісність користування процесуальними правами» слід розглядати таким чином, що особи, які беруть участь у справі, не повинні зловживати наданими їм правами. Тобто учасник процесу, який добросовісно користується наданими йому процесуальними правами є носієм позитивної процесуальної відповідальності.

Висновки

З огляду на розвиток держави і суспільства, активне формування громадянського суспільства акценти процесуальної відповідальності трансформуються. Якщо на попередніх етапах розвитку матеріального та процесуального права сфера відповідальності була покладена, в основному, в межах «особа – держава», то сьогодні можна говорити про посилення відповідальності «особа-суспільство». Розширення прав особи і гарантія їх реалізації одночасно підвищує відповідальність громадян перед суспільством, і ця відповідальність вже не вкладається в рамки негативної відповідальності. Отже під позитивною відповідальністю у господарсько-процесуальному праві розуміється зобов'язання суб'єкта господарських процесуальних відносин виконувати свої процесуальні зобов'язання та використовувати надані йому процесуальні права. Позитивна відповідаль-

ність передбачається процесуальними нормами у вигляді дотримання окремих правил поведінки, які виражені у господарсько-процесуальному праві. Поняття позитивної юридичної відповідальності розвивається та проходить стадії виникнення і реалізації та є предметом подальшого вивчення.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С., Бірюков І.А. Цивільне процесуальне право України: підручник / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – 760 с.
2. Осадча О.Г. Процесуальна відповідальність у системі юридичної відповідальності / О.Г. Осадча // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – С. 80.
3. Подцерковний О.П., Квасницька О.О. Господарське процесуальне право: Підручник / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, Т.В. Степанова та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. – Х.: Одісей, 2011. – 400 с.
4. Чечина Н.А., Элькінд П.С. Об уголовно-процессуальной и гражданско-процессуальной ответственности / Н.А. Чечина, П.С. Элькінд // Советское государство и право. – 1973. – № 9. – С. 36.
5. Лейст О.Э. Методологические проблемы юридической ответственности. Проблемы теории государства и права / О.Э. Лейст. – М., 1999. – 346 с.
6. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам / А.В. Цихоцкий. – Новосибирск, 1997. – 294 с.
7. Штефан М.И. Гражданская процессуальная ответственность // Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / М.И. Штефан. – Киев, 1988. – 200 с.
8. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова. – М., 1987. – 113 с.
9. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : [монография] / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб: Юридический центр Пресс, 2007. – 950 с.
10. Господарський процесуальний кодекс України: за станом на 01 вер. 2001 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 62 с. – (Бібліотека офіційних видань).
11. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс / Н.В. Витрук. – М., 1998. – 178 с.
12. Булатов О.С. Юридична відповідальність (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.С. Булатов. – Л., 1985. – 19 с.

Статья посвящена освещению проблемы определения понятия позитивной хозяйственной процессуальной ответственности. Автором проанализированы взгляды специалистов-процессуалистов по данному вопросу. Сделаны выводы по основным вопросам процессуальной ответственности в сфере хозяйственного процессуального права.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, юридическая ответственность, хозяйственно-процессуальная ответственность.

The article is devoted to the coverage of the problem of definition of the concept of positive economic procedural responsibility. The author analyzes the views of the procedural specialists on this issue. The conclusions drawn on the main issues of procedural responsibility in the field of economic procedural law.

Key words: economic process, legal responsibility, economic and procedural responsibility.

